

MIELIKUVIEN KULTTUURI

Pohdintaa stereotyypeistä ja vastarinnasta mediakulttuurissa

Mediakulttuuri

P2b. Suomalainen mediakulttuuri, essee

Mikko Tanni (mt63532@uta.fi)

1 JOHDANTO MIELIKUVIEN KULTTUURIIN

Esseessä pohditaan teoreettisesti stereotyyppien tuottamista ja niihin liittyvää vastarintaa suomalaisen populaarikulttuurin yhteydessä. Populaarikulttuuria tarkastellaan erilaisten kilpailevien representaatiojärjestelmien kohtaamisen alueena. Kirjallisuutena käytetään pääasiassa Koivusen (1995) teosta *Isänmaan moninaiset äidinkasvot*, Koivusen, Paasosen ja Pajalan (2001) toimittamaa teosta *Populaarin lumo – mediat ja arki* sekä Honka-Hallilan, Laineen ja Pantin (1995) teosta *Markan tähden*.

1.1 Semioottinen järjestys ja kategoriointi

Yksilöt ja ihmisryhmät pyrkivät toiminnallaan luomaan ja ylläpitämään semioottista järjestystä, jotta he pystyisivät mielekkäästi merkityksellistämään havaitsemaansa maailmaa. Merkityksellistäminen ei ole passiivista annettujen merkitysten vastaanottamista, sillä lukija voi tuottaa teksteistä omiin tarkoituksiinsa sopivia merkityksiä (vrt. Laine 1995, 97–98). Semioottista järjestystä tuotetaan representaatiojärjestelmien (esimerkiksi kielen) avulla, jotka perustuvat kategorioihin ja tyyppeihin eli asioiden ja ilmiöiden luokitteluihin ja niihin viittavien sanojen paradigmoihin.

Kysymys luokittelun periaatteista on keskeinen. Monet jälkistrukturalistiset kulttuurintutkijat, esimerkiksi *Judith Butler* (ks. esim. Ahokas 2001), ovat kiistäneet, että esimerkiksi ruumis olisi sukupuolen syy. Koivusen (1995, 27–28) mukaan

[k]eskeistä onkin pystyä irrottautumaan näkemyksestä, jonka mukaan representatiot ovat oireita joistakin (niille) ulkoisista ilmiöistä (seksismi, patriarkaatti, kapitalismi, rasismi, imperialismi), sekä oppia ymmärtämään niiden aktiivinen rooli noiden kategorioiden tuottamisessa.

Koivusen (mt.) argumentointia näiltä osin voidaan kuitenkin kommentoida ja tarkentaa. Ei ole nimittäin riittävää nähdä kategoriointi- ja luokittelujärjestelmiä yksinomaan kulttuurisesti tuotettuina sen enempää kuin yksinomaan representaatioiden ulkoisiin ilmiöihin perustuvina. Koska kielen tarkoitus on edustaa jotain ulkopuolellaan ja merkityksellistää myös havaittavaa maailmaa, on perusteltua väittää, että se jokin kielen ulkopuolella myös vaikuttaisi siihen millaisia kategoriointi- ja luokittelujärjestelmiä *päädytään* tekemään. Tämä ei tarkoita sitä, että luokittelu- ja representaatiojärjestelmät perustuisivat kokonaan johonkin niiden ulkopuoliseen objektiiviseen todellisuuteen vaan sitä, että nämä järjestelmät edellyttävät tietynlaista uskottavuutta ja toden näköisyyttä toimiakseen ja säilyäkseen. Esineitä voidaan luokitella monesta eri lähtökohdasta, mutta mikäli ne luokitellaan niiden fyysisten ominaisuuksien perusteella, peh-

molelut ja marmorilaatat tuskin päätyisivät samaan paradigmaan.

Jos sukupuoli-järjestelmään lasketaan mukaan myös sosiaalinen sukupuoli eli gender, sukupuoli-järjestelmästä tulee kokonaisuudessaan liian monimutkainen ja jopa häilyvä rakenne, jotta se voisi olla johdettavissa yksinomaan ruumiista tai ongelmitta projisoitavissa ruumiiseen. Ihmisen ruumis käsittää kuitenkin silmiinpistäviä ominaisuuksia, joiden voi katsoa rajoittavan kategorioita, joihin ruumiita käytännössä päädytään luokittelemaan.¹ Kategoria, joka ei perustu mihinkään havaittavaan ominaisuuteen tai joka ei ole loogisesti joistain perusteista johdettavissa, on heikko ja altis jatkuvalla liikkeelle. Suvunjatkamiseen sidottu sukupuoli-kategoria on vahva, koska se perustuu jokaiselle ihmiskulttuurille välttämättömään käytäntöön.² On tietysti korostettava, että vaikka erot ovat fyysisen todellisuuden motivoimia, erojen arvottaminen perustuu kulttuuriin eikä ole enää motivoitussa suhteessa ruumiiseen – tästä lisää pian. Koivunen (1995, 143) esittää, että ruumis ei ole pelkästään biologinen vaan myös kerrottuna symbolinen; on kuitenkin painotettava, että ruumis on näitä kumpaakin.

1.2 Sukupuolijärjestelmä

Eräs jokaisessa kulttuurissa keskeinen esimerkki kategorioinnista on sukupuoli-järjestelmä. Koivusen (1995, 20) mukaan sukupuoli-järjestelmä on käsite, jota käytetään "viittaamaan prosessiin, jossa sukupuoli määrittyy yhteiskunnassa symbolisesti, rakenteellisesti ja yksilöllisesti todellisuutta merkityksellistäväksi periaatteeksi ja käytännöksi". Sukupuolijärjestelmä toimii, kuten mikä tahansa merkityksellistävä järjestelmä, denotaation ja konnotaation tasolla. Edellä esitettiin, kuinka esimerkiksi biologinen ruumis ja kulttuurin ruumiisiin liittämät merkitykset voisivat olla vuorovaikutuksessa keskenään. Merkityksellistämisen ensimmäisellä tasolla (a) merkittynä on sukupuolten välinen ero, jonka naisen ja miehen ruumiit eli merkitsijät tuovat esille, tai sitten (b) sukupuoli-ero on abstrakti merkitsijä (eli käsite), joka tuo esiin ruumiiden välisen eron merkityksellisenä.³ Merkityksellistämisen toisella tasolla tämä ensimmäisen tason merkki eli miehen ja naisen ruumiiden välinen sukupuoli-ero otetaan merkitsijäksi, ja siihen liitetään toinen merkitty, joka köyhdyttää ensimmäisen merkin merkityspotentiaalin (ks. Seiter 1992, 39). Köyhdyttämistä voidaan havainnollistaa blondien naisten väitetyn tyhmyyden avulla: blondin eroa brunetteen ja näiden (naisten) eroa mieheen käytetään tyhmyyden merkitsijänä. Jos ensimmäisellä tasolla sukupuoli-ero on avoin monille erilaisille lisämerkityksille, toisella tasolla representaatiojärjestelmä, joka esittää blondin tyhmempänä kuin miehen, köyhdyttää sukupuoli-eroon liitettävät merkitykset blondin tyhmyyteen. Näin blondin

1 Luokittelulle on kuitenkin tyypillistä, että luokittelun perusteita vaihdettaessa myös luokittelun käytäntö muuttuu (vrt. Honka-Hallila 1995, 11).

2 Jos nähdään, että yksinkertaiset ja loogiset kategoriat ovat vahvoja, voidaan puhua *luokittelun ekonomiasta*.

3 Tätä ruumiin ja sukupuoli-eron, merkitsijän ja merkityksen, välistä vuorovaikusta voisi tietysti käsitellä paljon yksityiskohtaisemminkin.

tyhmyys (miehiin nähden) näyttää pelkästään ruumiista johtuvalta, vaikka se on varsinaiselle erolle ylimääräinen merkitys. Tämä selittää sen, miksi jotkut feministiset kriitikot ovat halunneet häivyttää sukupuolikategoriat kokonaisuudessaan: vaikka ruumiiden väliset erot ovatkin neutraaleja, niihin liitetään sukupuolijärjestelmän kokonaisuudessa alistavia merkityksiä.

1.3 Representaatiojärjestelmä ja hegemonia

Jotkin semioottiset järjestykset ja representaatiojärjestelmät päätyvät kulttuurin sisällä hegemoniseen asemaan. Representaatiojärjestelmän alistamaksi itsensä kokeva ryhmä pyrkii horjuttamaan hegemonista järjestelmää ja saattamaan siihen sisältyvät merkityspotentialit (mm. jännitteet ja ristiriidat) liikkeelle; järjestelmän liike pyritään pysäyttämään kohtaan, joka sopii ryhmän tarkoituksiin, sillä harva kaipaa kaaosta ja arvotyhjiötä. Kunkin diskurssin eli representaatiojärjestelmän horjuttaminen perustuu merkityksellistävälle järjestelmille keskeiseen ominaisuuteen: viestintä on aina monimerkityksellistä, ja mielikuvien sekä sanojen ilmimerkitykset on köyhdytetty ideologisesti konnotaation avulla. Koivunen (1995, 32) muistuttaa, että "[k]uvat ja ilmaisut ovat perusluonteeltaan epäpuhtaita, polyfonisia ja dialogisia – eivät staattisia hallitsevien ja alistettujen diskurssien struktuureja". Hän lisää, että "erilaisuus on teksteissä ja kuvissa, jos se osataan ja halutaan niissä nähdä". (Koivunen 1995, 32.) Ideologinen ja hegemoninen merkitysjärjestelmä pyrkii pitämään merkitykset ilmiselvinä ja karttamaan monimerkityksellisyyttä; vastarinnan ensimmäinen tehtävä on tämän monimerkityksellisyyden osoittaminen. Valtadiskursseilla on myös tapana vaientaa muita diskursseja ja äärimmillään estää niitä toimimasta henkilöiden itsekontrollin avulla.

Koivunen (1995, 146, 154–160, 190) ja Rojola (2001, 50–73) mainitsevat, kuinka naisten kirjallisuutta kohtaan tunnettiin viime vuosisadan puolivälissä epäluuloisuutta: (naisten) mielikuviutus nähtiin alueena, jota ei voitu hallita; se oli alue, joka pakeni ideologista kontrollia toisin kuin ruumis. Kyseisen ilmiön voi nähdä vaikuttavan laajemminkin: jos tiedon, vallan ja diskurssin välillä on kiinteä suhde, niin mielikuviutus (ainakin näennäisesti) on alue, jota hegemoninen valta ei tavoita. Koivunen (1995, 157) kirjoittaa, että "[v]alistustarve siis syntyy halusta suojella ja edelleen vakiinnuttaa tiettyjä arvoja". Erityisen mielenkiintoinen esimerkki tästä on Koivusen lainaaman nimimerkin "Isoäiti" opetus siitä, että "haaveilu ei ole vaarallista", kunhan tehdään ero mielikuviutuksen ja todellisuuden välillä; fantasioita ei pidä sekoittaa todellisuuteen. (Koivunen 1995, 57.) Viime vuosisadan puolivälissä kirjoittanut "Isoäiti" ei ollut ensimmäinen eikä viimeinen valistaja. Esimerkiksi nk. tieteellisen maailmankuvan omaksuneiden keskuudessa on paljon fantasia- ja tieteiskirjallisuuden (sci-fi) harrastajia, vaikka luonnontieteiden todellisuuteen ei kuulu yliluonnollinen. Näin ollen on korostettava kykyä tehdä ero mielikuviutuksen ja todellisuuden välille, jotta terveestä harrastuksesta ei

tulisi pahe. Tätä samaa eroa mielikuvituksen ja todellisuuden välillä korostetaan puhuttaessa esimerkiksi television, elokuvien ja tietokonepelien väkivallan vaikutuksista: väkivaltaiset fantasiat ovat sallittuja, kunhan muistaa erottaa ne todellisesta maailmasta. Nähtävästi kyse ei ole vain naisten mielikuvituksesta vaan yleensäkin feminiiniseksi mielletävästä vaarallisesta mutta tarpeellisesta mielikuvituksesta, jonka maskuliininen järki pyrkii saamaan kuriin.

2 POPULAARIKULTTUURI SEMIOOTTISEN KAMPPAILUN ALUEENA

Merkityksen sijaan olisi ehkä tarkoituksenmukaisempaa puhua merkityksellistämisteosta, sillä sen sijaan, että sanoilla olisi kiinteitä ja pysyviä merkityksiä, kukin sana merkityksellistyy mm. siinä tilanteessa, kun sitä käytetään suhteessa kielen ulkopuoliseen maailmaan, viitattuun kohteeseen ja myös suhteessa toisiin sanoihin. Kun lähdetään siitä, että tekijä tai tuotannon konteksti ei ole ainoa merkityksen lähde, ymmärretään, kuinka tekstejä voidaan vain passiivisen vastaanottamisen sijaan rekontekstualisoida ja uudelleentulkita aktiivisesti; tällä tavalla voidaan tuottaa uusia yhteisöllisyyden ja vastarinnan muotoja. *Stuart Hall* on käsitteellistänyt populaarikulttuurin nimenomaan vastarinnan alueeksi (Koivunen et al. 2001, 16). Tekstien merkityksellistämisen mahdollisuuksia voidaan havainnollistaa *Michel de Certeau*n käsitteillä, jossa strategialla tarkoitetaan tuotantoa, levitystä ja markkinoinnin puhutteluyrityksiä eli ylittääään erilaisia vallan operaatioita, ja taktiikalla tarkoitetaan kuluttajien tuotteiden käyttöä, niiden merkitysten kääntämistä, mukauttamista ja haltuunottoa. (Koivunen et al. 2001, 18.)

Kulttuurintutkimuksessa hyödynnetään psykoanalyttista teoriaa, jossa minuus rakentuu erilaisten samastumisten ja poissulkemisten kautta suhteessa toiseuteen: omaksuttaessa kulttuurisia merkitysjärjestelmiä (kuten kielet, ideologiat ja myytit) omaksutaan käsitys siitä keitä ollaan ja keitä ei olla. Nykyään nämä merkitykset ja arvojärjestelmät muodostuvat pitkälti mediakulttuurissa, joka läpäisee yksilön koko elämän. Jos uutiset, sanomalehdet ja dokumentit tuottavat informaatiota siitä, keitä ollaan ja keitä ovat muut, niin populaarikulttuuri tuottaa unelmia siitä, millaisia haluttaisiin olla. (Herkman 2001, 380.)

Sukupuolijärjestelmä on yksi niistä asioista, joita määritellään ja uudelleenmääritellään kulttuurin muotojen avulla. Koivunen (1995, 20) mukaan elokuva on yksi kulttuurin ja yhteiskunnan alue, jossa käydään kamppailua sukupuolen määrittämisestä; elokuva tuottaa ja uudelleentuottaa, järjestää ja organisoii diskursseja. Teoksessaan Koivunen nostaa esiin kysymyksen, miten elokuvat "naisuuden diskursseja (re/de)konstruoidessaan tuottavat sukupuolieroa sekä jäsentävät sukupuolta hierarkkisena ja epäsymmetrisenä suhteena". (Koivunen 1995, 20.) Representaatiot eivät ole täysin viattomia vaan sillä, miten naisuutta representoidaan on merkitystä sekä kulttuuriselle naiskuvalle ja naisten omakuvulle

(itsestään). "Mikään kuva ei ole naiskuvana sen todempi tai autenttisempi kuin jokin toinen kuva. Representaatio on yksi monista käytänteistä, jotka jatkuvasti tuottavat, muokkaavat, kiistävät ja uusintavat sukupuolikategorioita." (Koivunen 1995, 25, 27.)

Populaarikulttuuri voidaan määritellä monella eri tavalla (ks. Malmberg 2001, 461–463). Keskeistä populaarikulttuuria koskevissa määritelmässä on, että populaarikulttuuri on jotain, mitä korkeakulttuuri (eli valtakulttuuri) ei ole. Lehtonen (2001, 450–451) esittää, että rahvas ja populaarikulttuuri ovat osa intellektuellien identiteetin muodostusta: populaari on jotain, mitä korkea ei ole eikä halua olla. Koska rahvas ei voi voittaa eliittiä sen omalla alueella, se haluaa käydä kamppailua alueella, jossa valta ei ole kontekstuaalisesti eliitin yksipuolinen suhde rahvaaseen. Populaarikulttuuri ei muodosta yhtenäistä merkitysjärjestelmää, jota yksi ryhmä voisi hallita, vaan se on lukuisten kilpailevien merkitysten leikkikenttä. Populaarikulttuuria ei pidä kuitenkaan idealisoida: se tarjoaa lähinnä vastarinnalle alueen, jolla toimii useita erilaisia valtakulttuurien ja ideologioita – mukaan lukien perinteiset yhteiskunnallisen eliitin diskurssit. Populaarikulttuuri saattaa suhtautua hyvinkin nihkeästi itseensä kohdistettuun kritiikkiin, ja jo monien populaarikulttuurin käytäntöjen analysointi voi himmentää sen mystiikkaa tavalla, joka ei miellytä sen diskursseihin samastuvia. Näin voi käydä esimerkiksi kysymyksessä ihmisen yksilöllisyyden rajoittuneisuudesta ja heidän autonomisesta illuusios-taan. Populaarikulttuurin vaikutus yksilöihin on nimittäin tabu: jos korkeakulttuuri nähdään ylhäältä alaspäin annettuna ideologiana, niin missään tapauksessa populaarikulttuurista ei haluta uskoa samaa.

Konsumerismi on eräs populaarikulttuuriin ja erityisesti elokuvaan liitetty ilmiö (ks. Koivunen 1993, 33–45). Vaikka elokuvista on luettavissa muutakin kuin vallitsevaa ideologiaa tai elokuvan tekijöiden tarkoituksia, on muistettava, että elokuva osana konsumerisista kulttuuria ylläpitää ja tukee olemassa olevia valtarakenteita, instituutioita ja intressejä, ja se mukautuu suhteessa erilaisiin ulkoisiin paineisiin. (Koivunen 1995, 44.) Vaikka taiteelliset tavoitteet ja yleisön halujen täyttäminen olisivatkin osa elokuvien tekemistä, niihin liittyy joukko ”taloudellisia, teknologisia ja ideologisia tekijöitä”. (Laine 1995, 90.) Esimerkiksi Laine (1995, 90) mainitsee suomalaisen studiokauteen liittyen, että elokuva oli puhtaasti voittoon pyrkinyttä liiketoimintaa ja suhteessa erilaisiin poliittisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin ilmiöihin sekä erilaisiin instituutioihin. Laineen (1995, 103) mukaan 1900-luvun puolivälin suomalaisessa kulttuurissa ”[e]lokuva pyrki olemaan **yhtä aikaa** [korostus alkuperäisessä tekstissä] sekä arvokasta korkeataidetta että suurten yleisöjen ajanvietettä, helpommin ymmärrettävää ja nautittavaa ja siten demokraattisempaa kuin perinteiset taiteet”.

3 REPRESENTAATIOJÄRJESTELMÄN HORJUTTAMINEN

Seuraavaksi käsitellään strategioita, joilla valtakurssit toimivat kulttuurissa ja kuinka niitä voidaan myös horjuttaa.

3.1 Stereotyyppi ja valta

Stereotyyppillistäminen on prosessi, jossa jotakin ilmiötä tai ihmisryhmää koskevat merkitykset köyhdytetään käsitepariin tai joukoksi yksinkertaisista piirteistä (eli lausumista ja representaatioista) koostuvaksi kertomukseksi (ks. Kekki 2001, 274). Stereotyyppi representaation muotona on rakennettu sisältämään mahdollisimman vähän ylimääräisiä itselleen vahingollisia merkityksiä. Sosiaalinen tyyppi voi sen sijaan toimia sosio-kulttuurisessa tilassa vapaasti ilman, että sen toimet johdettaisiin tai niiden oletettaisiin johtuvan tyyppistä itsestään, mutta stereotyyppi kantaa mukanaan kertomusta, johon stereotyyppitelty kohde aina viime kädessä palautetaan. Esimerkiksi, jos joku Meistä jää kiinni varkaudesta, hyvin harva laittaa varkauksen syyksi meitä määrittäviä ominaisuuksia, koska sosiaalinen tyyppi on henkilökohtaisesti vastuussa. Jos Toinen tekee saman rikoksen, hän täyttää tiettyyn stereotyyppiin liitettyä kertomusta, joka kantaa itsessään Toisen kollektiivisen syyllisyyden. (Ks. Kekki 2001, 274.)

Ei ole riittävää tarkastella stereotyyppisiä vain ylhäältä alaspäin suunnattuina alistamisen välineinä; stereotyyppit voivat olla myös horisontaalisesti suuntautuneita ja eri yhteiskuntaryhmien käytössä olevien diskurssien tuottamia representaatioita toisista. Henkilö voi kuulua samanaikaisesti moneen eri sosiaaliseen ryhmään, jotka sijoittuvat monille eri elämäntilanteille. Henkilö on alisteinen niille diskursseille, joihin hän kirjoittautuu, mutta nämä diskurssit eivät pelkästään tukahduta vaan ne myös mahdollistavat vallankäytön suhteessa toisiin diskursseihin. Harva on kaikissa suhteissa alisteisessa asemassa, sillä yhden valtakurssin stereotyyppillistämä henkilö voi samaan aikaan stereotyyppillistää muita ryhmiä jollakin muulla diskurssilla. Jos muslimi on Suomessa perinteisen suomalaisen kulttuurin diskurssien alistama ja stereotyyppillistämä, hän voi kuitenkin stereotyyppillistää muita ryhmiä samaan aikaan – vaikkapa buddhalaisia. Stereotyyppit eivät ole minkään tietyn ihmisryhmän oikeus tai vitsaus, sillä niiden avulla ihmiset ja ihmisryhmät järjestävät kohtaamaansa merkityskaaosta ymmärrettävään muotoon. Osa stereotyypeistä määräytyy hegemonisesti, jolloin kulttuurin hallitseva ryhmä tai ryhmät määrää, mitkä stereotyyppit ovat osa yleisjärkeä ja yleistä merkitystodellisuutta. Esimerkiksi Kekin (2001) ja Ahokkaan (2001) käsittelemä homoseksuaalisuus on tyyppillinen esimerkki henkilön ominaisuudesta, johon koko henkilön olemus köyhdytetään ja tällä tavalla synnytetään homoseksuaalin stereotyyppi.

Ahokkaan (2001, 295) mukaan “[s]tereotyyppillistämiseen liittyy symbolista väkivaltaa, jonka voimalla alempiarvoisiksi leimatut suljetaan hallitsevan ryhmän ulkopuolelle”, mikä “lisää poissuljettujen taipumusta sisäistää heihin kohdistuva syrjintä”. (Ahokas 2001,

295.) Tilanne on paljon monimutkaisempi kuin mm. Kekin (2001, 277–278) tarjoamat esimerkit tuovat ilmi, sillä stereotyyppi ei pelkästään alista vaan se myös mahdollistaa, jos sitä osataan käyttää hyödyksi. Kuten edellä esitettiin stereotyypit eivät siis ole vain enemmistöjen suhde vähemmistöihin vaan myös vähemmistöillä voi olla semioottisesti köyhä suhde muihin ryhmiin ja jopa itseensä. Jos homoseksuaali omaksuu häntä stereotyyppillistävän diskurssin ja köyhdyttää kaikki ominaisuutensa ja ongelmansa seksuaalisuuteensa, onko ihme, jos hän näkee kaiken itseensä kohdistetun kritiikin “homofobiana”, vaikka tämä kritiikki ei millään tavalla liittyisikään seksuaalisuuteen? Tästä Ahokas (2001, 301) kirjoittaa esittäessään, että “[k]eskittyessään rasismiin vastustamiseen vapautusliikkeet eivät useinkaan pysähtyneet miettimään sitä, että stereotyyppillistävät diskurssit toimivat myös tiedostamattomilla tai tukahdetulla tasolla, jolloin ne helposti sisäistetään”.

Piiloutumalla stereotyypin taakse henkilö voi kuitenkin puolustautua itseensä kohdistettua oikeutettuaakin kritiikkiä kohtaan. Tässä mielessä stereotyyppitelty homoseksuaali on vapaampi kuin esimerkiksi mustat tai intiaanit, jotka ovat sosiaalisesti niin heikossa asemassa, että heidän on vaikea saada sellaista minkäänlaista valtaa. Homoseksuaali voi olla rikas, mikä varsinkin Yhdysvalloissa tarkoittaa, että voi olla hyvin koulutettu, mistä taas seuraa se, että hän hallitsee koulutukseensa ja yhteiskunnalliseen asemaansa liittyviä valtakursseja. Intiaanit ovat taas Yhdysvalloissa yleensä köyhiä, josta päädytään vähäisen koulutuksen kautta valtakurssien puuttumiseen. Ahokas (2001, 295) huomioi Pohjois-Amerikan intiaani-vähemmistöjen kohdalla, että “[i]ntiaaninaisten kannalta oli tärkeää, ettei katolinen kirkko ainoastaan tarjonnut heille assimiloitumisväylää, vaan se saattoi myös antaa uusia rooleja, joissa heidän oli mahdollista saada kunnioitusta ja harjoittaa auktoriteettia”. Näin ollen, jos katolisen kirkon diskurssi rajoitti, se myös mahdollisti vallankäytön niille, jotka kyseiseen diskurssiin kirjautuivat. Institutionaalinen diskurssi tuo valtaa tulla kuulluksi. Teknisestä sananvapaudesta ei ole mitään hyötyä, jos se diskurssi, jota käytetään, on painettu diskurssijärjestyksessä niin alas, että se voidaan huoletta sivuuttaa.

Stereotyypit, niiden ylläpitäminen ja uusien tuottaminen, ovat keskeisessä osassa ihmisryhmien välisessä vuorovaikutuksessa ja identiteettien (eli erojen ja samastumisien) konstruoinnissa. Ahokkaan (2001, 289) mukaan “[d]ominoivan kulttuurin stereotyypit pitävät yllä yhteiskunnallisia raja-aitoja, mutta yksinkertaisinakin representaatiomuotoina niihin sisältyy paljon monimutkaista tietoa ja erilaisia konnotaatioita”. Yhteiskuntaa ja kulttuuria kriittisesti seuratessa saattaa huomioda, kuinka varsinkin kiistanalaisista ja maailmankatsomuksellisista asioista käytävät keskustelut perustuvat yleensä loogisen argumentoinnin sijaan mielikuvien siirtämiseen ja niiden projisointiin. Näissä keskusteluissa kulttuurissa kielteisesti ymmärrettäviin asioihin liitetyt mielikuvat siirretään metaforan avulla uhreihin, jotka köyhdytetään näihin mielikuviiin liitettyihin ominaisuuksiin. Tällä tavalla pyritään tukahduttamaan ei-

toivottu ääni viemällä siltä mahdollisuus puhua oikeutetusti. Stereotyyppi on asetelma, jossa tämänkaltainen ominaisuuksien siirto ja köyhdyttäminen on jäädytetty pysyvästi niin, että siitä on tullut jonkin ryhmän sisällä arkijärkeä.

3.2 Vastarinta

Stereotyyppillistetyt toiset nähdään muuttumattomina. Esimerkiksi mustien ja intiaanien stereotyyppillistäminen pelkisti heidät muutamiksi olemuksellisiksi hahmoiksi, joiden avulla valkoiset saattoivat peilata itseään ja omaa erinomaisuuttaan (Ahokas 2001, 289–290). Muuttumattomuus on tärkeää, sillä jos oma identiteetti on rakennettu toiseuden stereotyyppin varaan, toiseuden muuttuminen tarkoittaisi oman identiteetin horjumista. Tästä syystä stereotyyppien purkaminen, niiden kääntäminen ja niiden liioittelu ovat vastarinnan keinoja, joiden avulla voidaan horjuttaa alistavaa diskurssia. Butlerin mielestä identiteetti rakentuu performatiivisesti konventioiden muodossa toistettavilla teoilla. Performatiivisen vallan pohjalta on mahdollista vastustaa valtasuhteita esittämisen ja jäljittelyn avulla niin, että toistossa avataan aukkoja ja säröjä. Butlerin mukaan myös sukupuoli-identiteetti tuotetaan ajallisena prosessina, jossa sukupuolta normeja toistamalla ylläpidetään mutta myös epävakaistetaan. (Ahokas 2001, 287, 294.)

Vastarintaan voi kuulua valtaryhmän semioottisten resurssien häpäiseminen. Tunnetuimpia esimerkkejä häpäisemisestä on homokulttuurin käyttöön otama liioitellun maskuliininen imago vastalauseena homoseksuaalien feminisoinnille. Herkman (2001, 368) esittää asian seuraavasti:

Kun vähemmistön edustajat itse käyttävät [heitä koskevia] stereotyyppisiä, syntyy niihin helpommin ironista etäisyyttä ja stereotyyppien keinotekoisuus, yksinkertaisuus ja naurettavuus tulevat näkyviksi, naurun kohteiksi. Tähän perustuu kulttuuristen vähemmistöjen taipumus hyödyntää itseään koskevia stereotyyppisiä ja muokata niiden merkityksiä uudelleen. (Herkman 2001, 378.)

Representaatiojärjestelmän horjuttaminen perustuu konnotaatioiden köyhdyttämien merkitysten laittamiseen liikkeelle, millä tavalla stereotyyppillistävä järjestelmä saatetaan epävakaa pohjalle (Herkman 2001, 378). Esimerkiksi Ahokkaan (2001, 301) mukaan

[m]ustien ja intiaanien vapautusliikkeet oivalsivat rotusorron ja rodullistetun representaatiojärjestelmän välisen yhteyden ja yrittivät vastustaa valtakulttuurin stereotyyppisiä kääntämällä niitä nurin tai korvaamalla kielteistä kuvastoa omaa ryhmäänsä esittäville myönteisillä kuvilla.

Stereotyyppien vieminen äärimmilleen huumorin keinoin horjuttaa niiden takana olevaa representaatiojärjestelmää: kun stereotyyppiä liioitellaan yliampumiseen asti, niiden konstruoitu luonne nousee esiin. Kuitenkaan kaikilla se raja, jossa stereotyyppi käy itsessään naurettavaksi, ei ole sama; kyse on siitä, kuinka paljon kognitiivista dissonanssia henkilö on valmis sietämään kyseisen representaation kohdalla.

Vastarinta kohtaa vastustusta. Jos stereotyyppillistetty ryhmä alkaa tuottamaan itsestään representaatioita, jotka eivät sovi stereotyyppiin sisäänrakennettuun tarinaan, se vaikuttaa valtakurssin näkökulmasta keinotekoiselta, mikä on osoitus stereotyyppihin liittyvän arkijärjen voimasta. Valtakurssin sisäpuolella tehdään ensin tehdään kaikki mahdollinen, jotta kapinoiva ryhmä saataisiin sovitettua stereotyyppiin. Kapinallinen representaatio esitetään uudelleen epärealistisena, keinotekoisena ja se pyritään tekemään naurettavaksi. Itse asiassa melko varma merkki siitä, että jokin ryhmä on stereotyyppiteltu, on se, että kyseisen ryhmän ei sallita toimivan kuin tietyllä tavalla.

4 POHDINTAA

Kekki (2002, 277–278) tuo tahtomattaan esille mielenkiintoisen epäkohdan, joka ilmenee sekä homokritiikissä että feministisessä kritiikissä. Artikkelissa Kekki esittää, kuinka *Salatuista Elämistä* noussut kohu tavallaan osoittaa, ”että tyttömäinen teinihomopoika tai aggressiivinen ja militantti pervoanarkisti vailla määriteltyä sukupuolta ja sukupuolista suuntautuneisuutta tuskin voisi olla myönteinen ja helposti samastuttava populaarikulttuurin idoli vielä pitkään aikaan.” (Kekki 2002, 277–278.) Vaikka kritiikissä nykytilaa pidetään patriarkaalisen heteroseksuaalistavan diskurssin tuloksena eli kontingenttina asiana, joka on tietyllä tavalla, mutta joka voisi olla toisinkin, samaan aikaan kuitenkin implikoidaan, että koska asiat voisivat olla toisin, niiden myös *pitäisi* olla jollain toisella tavalla. Ensin siis kiistetään nykyiset moraalia koskevat käsitykset ja sitten esitetään uusi ja parempi järjestys, johon voidaan kuitenkin suhtautua aivan samanlaisena diskursiivisena luomuksena. Käytännössä kulttuuri, joka ei sulje mitään ulkopuolelleen, ei ole oikeastaan mikään kulttuuri vaan kaaos; jos ei ole mitään, mitä kulttuuri ei olisi, minkä avulla tämä kulttuuri määritteli itsensä? Uusi luomus eroaisi nykyisestä järjestyksestä niiltä osin, kuin nykyisen järjestelmän alistamat tahot haluaisivat, mutta eikö heidän haikailemansa uusi järjestelmä sisältäisi myös omat toisensa? Millä vallankumous lopulta oikeuttaa itsensä?

LÄHTEET

- Ahokas, P. 2001. Sukupuoli- ja rotustereotyyppejä vastaan. Teoksessa A. Koivunen, S. Paasonen & M. Pajala (toim.) Populaarin lumo – mediat ja arki. Turun yliopisto, taiteiden tutkimuksen laitos, mediatutkimus, sarja A (46): Turku, 285–306.
- Herkman, J. 2001. Huumorin ja vallan keskeneräinen kysymys – populaarin kokemuksen jäljillä. Teoksessa A. Koivunen, S. Paasonen & M. Pajala (toim.) Populaarin lumo – mediat ja arki. Taiteiden tutkimuksen laitos, mediatutkimus, sarja A (46). Turku: Turun yliopisto, 368–384.
- Honka-Hallila, A. 1995. Elokvakulttuuria luomassa. Teoksessa A. Honka-Hallila, K. Laine & M. Pantti (toim.) Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja, sarja A (44). Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 8–68.
- Kekki, L. 2001. Hyvää homoa tarvitaan aina – vai tarvitaanko? Teoksessa A. Koivunen, S. Paasonen & M. Pajala (toim.) Populaarin lumo – mediat ja arki. Taiteiden tutkimuksen laitos, mediatutkimus, sarja A (46). Turku: Turun yliopisto, 272–284.
- Koivunen, A. 1995. Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana. Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- Koivunen, A., Paasonen, S. & Pajala, M. 2001. Populaarin strategiat ja taktiikat. Teoksessa A. Koivunen, S. Paasonen & M. Pajala (toim.) Populaarin lumo – mediat ja arki. Taiteiden tutkimuksen laitos, mediatutkimus, sarja A (46). Turku: Turun yliopisto, 14–25.
- Laine, K. 1995. Elokvateollisuutta rakentamassa. Teoksessa A. Honka-Hallila, K. Laine & M. Pantti (toim.) Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja, sarja A (44). Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 69–134.
- Lehtonen, M. 2001. Intellektuellit, akatemia ja populaari. Teoksessa A. Koivunen, S. Paasonen & M. Pajala (toim.) Populaarin lumo – mediat ja arki. Taiteiden tutkimuksen laitos, mediatutkimus, sarja A (46). Turku: Turun yliopisto, 450–456.

- Malberg, T. 2001. Modernin kulttuurin lupaus ja populaarikulttuurikäänne. Teoksessa A. Koivunen, S. Paasonen & M. Pajala (toim.) Populaarin lumo – mediat ja arki. Taiteiden tutkimuksen laitos, mediatutkimus, sarja A (46). Turku: Turun yliopisto, 457–475.
- Rojola, L. 2001. Kauhean ihanaa: lukuvimman pauloissa. Teoksessa A. Koivunen, S. Paasonen & M. Pajala (toim.) Populaarin lumo – mediat ja arki. Taiteiden tutkimuksen laitos, mediatutkimus, sarja A (46). Turku: Turun yliopisto, 50–73.
- Seiter, E. 1992. Semiotics, structuralism and television. Teoksessa R. C. Allen (toim.) Channels of Discourse, Reassembled. 2. painos. London: Routledge, 31–66.